

РЕЦЕНЗІЯ

доцента кафедри глобальної економіки Національного університету біоресурсів і природокористування України, кандидата економічних наук, доцента **КОРОБОВОЇ Наталії Миколаївни** на дисертацію **ШЕВЕЛЯ Олександра Олександровича** на тему: **«Регулювання ринку продукції аквакультури в умовах продовольчих викликів»**, подану на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 051 «Економіка» галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

Актуальність теми дисертації та її зв'язок з напрямками науково-дослідних робіт. Результативність функціонування аграрного ринку безпосередньо визначається здатністю його окремих сегментів своєчасно реагувати на зміни економічного середовища, порушення виробничих і логістичних зв'язків, коливання пропозиції та виникнення нових продовольчих ризиків. У таких умовах особливого значення набуває не лише нарощування обсягів виробництва, а й формування дієвих механізмів регулювання, спроможних узгоджувати інтереси держави, товаровиробників і споживачів та забезпечувати стійкість внутрішнього ринку. Ринок продукції аквакультури в цьому аспекті має важливе економічне значення. Особливості біологічного циклу виробництва, залежність від природно-ресурсних чинників, необхідність спеціалізованого технологічного забезпечення та значний вплив зовнішньої торгівлі визначають специфіку його функціонування і потребують відповідного інструментарію регуляторного впливу. У дисертації аквакультура обґрунтовано розглядається як складова агропродовольчої системи, розвиток якої пов'язаний із формуванням внутрішньої пропозиції рибної продукції та зменшенням імпортозалежності.

В умовах воєнних викликів для України зазначені питання набули додаткової гостроти. Скорочення виробництва, зменшення обсягів рибопосадкового матеріалу та виробничих потужностей актуалізують необхідність відновлення економічного потенціалу галузі та посилення ролі вітчизняних товаровиробників. Водночас значна залежність внутрішнього ринку від імпортової продукції потребує пошуку економічно обґрунтованих підходів до імпортозаміщення, державної підтримки та модернізації виробництва.

З огляду на це дисертація Шевеля Олександра Олександровича присвячена вирішенню актуального наукового завдання, що має безпосереднє значення для розвитку вітчизняної аквакультури. Спрямованість дослідження на вдосконалення механізмів регулювання, стимулювання внутрішнього виробництва, зниження імпортозалежності та обґрунтування державної підтримки визначає його наукову актуальність і практичну значущість в умовах воєнного періоду та подальшого повоєнного відновлення України.

Крім того актуальність дисертації безпосередньо підтверджується основними положеннями, а також тісним зв'язком з такими науковими програмами та науково-дослідними роботами: «Наукове обґрунтування агротехнологічних рішень регулювання розвитку циркулярної та блакитної економіки в сільському і рибному господарстві для реабілітації військовослужбовців і повоєнної відбудови України» (номер державної

реєстрації 0125U001973), де використано обґрунтований автором вплив надзвичайних глобальних викликів на продовольчу безпеку України, зумовлений введенням воєнного стану та потребою поставки риби, рибної продукції на фронт, які нині потребують модернізації й застосування новітніх підходів до забезпечення військових якісними продуктами харчування та «Прикладні рішення регулювання розвитку сільського та рибного господарства в умовах надзвичайних викликів для національної безпеки України» (номер державної реєстрації 0122U001643), в рамках якої розроблено інформаційно-аналітичний путівник рибної продукції України, що систематизує джерело інформації щодо асортименту, якості, виробничих потужностей національних виробників для структур, відповідальних за продовольче забезпечення Збройних Сил України, що здійснюють проведення закупівель риби, сприяючи посиленню обороноздатності держави та розвитку імпортозаміщення у галузі, розроблено підходи до зміцнення національної продовольчої безпеки через активізацію внутрішнього виробництва рибних продуктів, імпортозаміщення у сегментах, найбільш залежних від зовнішніх постачальників, підтримки українських виробників, стимулювання розвитку аквакультури, підвищення конкурентоспроможності їх продукції, покращення координації між державними органами, військовими структурами та бізнесом у процесах планування, закупівель, доставки риби, а також «Прикладна розробка новітнього організаційно-економічного механізму регулювання сталого рибальства і аквакультури через розвиток сільських територій» (номер державної реєстрації 0120U102110). У межах цієї теми здобувачем запропоновані підходи до удосконалення системи регулювання ринку продукції аквакультури на основі проведеного комплексного аналізу зарубіжного досвіду галузевого регулювання та державної підтримки в Норвегії, Канаді, Японії та Чилі саме в контексті узагальнення інструментів і механізмів регулювання аквакультури для реалізації їх елементів в Україні.

Зазначене обумовлює актуальність дисертації Шевеля Олександра Олександровича, яка присвячена розробленню науково-прикладних пропозицій для галузі, спрямованих на забезпечення регулювання ринку продукції аквакультури в умовах продовольчих викликів.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність і новизна. Теоретичні положення, висновки і рекомендації, які сформульовано у дисертації Шевеля Олександра Олександровича, є обґрунтованими й достовірними, оскільки базуються на сучасних концепціях і наукових гіпотезах з проблем забезпечення процесу регулювання ринку продукції аквакультури в умовах продовольчих викликів. Достовірність отриманих у дисертації основних показників підтверджена, оскільки розроблено методичний підхід до визначення економічно обґрунтованого розміру державної компенсації витрат на вирощування та придбання рибопосадкового матеріалу, особливістю якого є диференціація рівня відшкодування

залежно від територіальних умов діяльності суб'єктів аквакультури, зокрема для виробників прифронтових, деокупованих і постраждалих внаслідок бойових дій територій та суб'єктів господарювання інших регіонів України, що дає змогу розширити доступ виробників до державної підтримки, стимулювати відновлення виробничого потенціалу галузі та нарощування пропозиції продукції аквакультури на внутрішньому ринку.

Очевидно, що об'єктивність отриманих наукових результатів досягнута завдяки раціональному поєднанню системи загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання, які забезпечують концептуальну єдність наукового дослідження. А саме, автором використано порівняльний, статистичний та факторний методи у процесі використання на практиці комплексного аналізу механізму регулювання ринку продукції аквакультури, що ґрунтується на комплексному оцінюванні структури виробничих витрат, результатів опитування суб'єктів аквакультури, стану матеріально-технічної бази підприємств та економічних індикаторів розвитку галузі, що дало змогу визначити пріоритетні напрями державної підтримки, спрямовані на технологічну модернізацію виробництва, зниження собівартості продукції, зміцнення ресурсного забезпечення виробників і розвиток внутрішнього ринку шляхом стимулювання виробництва і доступності рибопосадкового матеріалу.

Додатковим підтвердженням високого ступеня обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків та рекомендацій, наявних у дисертації, є достатня кількість статей. Отримані в дисертації Шевеля Олександра Олександровича наукові результати в сукупності вирішують актуальне науково-практичне завдання, суть якого полягає у всебічному обґрунтуванні теоретичних положень та розробленні комплексу практичних заходів при вдосконаленні механізмів надання компенсацій на рибопосадковий матеріал і спеціалізоване обладнання для розвитку ринку продукції аквакультури й подолання продовольчих викликів.

Отримані автором результати містять елементи наукової новизни і складають певний науковий внесок в теорію та практику регулювання ринку продукції аквакультури в умовах продовольчих викликів. Серед основних положень новизни варто виділити наступні рекомендації щодо удосконалення регулювання ринку продукції аквакультури на основі комплексного дослідження товарної структури імпорту за групами УКТ ЗЕД 0302 «Риба свіжа або охолоджена», 0303 «Риба морожена», 0304 «Філе рибне та інше м'ясо риби» та 0305 «Риба сушена, солена або копчена» у поєднанні з порівняльним оцінюванням митної вартості імпортової та вітчизняної продукції. Такий підхід дав змогу визначити економічно доцільні напрями імпортозаміщення, виокремити сегменти ринку, в яких вітчизняні виробники мають конкурентні переваги, та сформулювати наукові положення щодо регулювання внутрішнього ринку продукції аквакультури. Дослідження набуває галузевого спрямування. Автор розкриває економічний зміст ринку продукції аквакультури як системи

відносин між виробниками, постачальниками ресурсів, переробними підприємствами, транспортними структурами, торговельними мережами та споживачами.

Визначено специфічні характеристики цього ринку: залежність від природних умов і водних ресурсів, тривалість біологічних циклів вирощування, необхідність спеціалізованого технологічного забезпечення, контролю якості води, кормової бази та ветеринарного супроводу, а також значний вплив зовнішньоекономічних чинників. У роботі слушно акцентовано увагу на тому, що ринок продукції аквакультури не є ізольованим сегментом, а виступає складовою агропродовольчої системи та взаємодіє з кормовиробництвом, транспортом, переробною промисловістю, ресторанним бізнесом і зовнішньою торгівлею. У цьому контексті автором розкрито нормативно-правовий, економічний, адміністративний, екологічний, соціальний напрями регулювання ринку продукції аквакультури (с. 49–62).

Теоретичні положення конкретизовано через формування методичного підходу до оцінювання результатів регулювання. Значну увагу приділено взаємозв'язку продовольчої безпеки, імпортозалежності, інклюзивності розвитку та економічних наслідків функціонування галузі. Сформований підхід передбачає використання відповідних індикаторів як інформаційної основи для обґрунтування регуляторних рішень. У дисертації запропоновано враховувати показник імпортозалежності, граничне значення якого для забезпечення продовольчої безпеки визначено на рівні 30 %, та індекс інклюзивності розвитку ринку продукції аквакультури, розрахункове значення якого становить 62,5 %. Одержані результати використано для обґрунтування необхідності розширення доступу малих виробників до фінансових ресурсів і державної підтримки (с. 63–69).

Досліджено одну з центральних проблем дисертації – значну залежність внутрішнього ринку риби від імпортних поставок. Автором проаналізовано товарну та видову структуру імпорту, співвідношення імпортової пропозиції з внутрішнім виробництвом і можливості нарощування власного виробництва як інструменту посилення продовольчої безпеки. Вагомим є висновок здобувача про те, що політика імпортозаміщення не повинна зводитися до механічної заміни імпортованих океанічних видів риби, виробництво яких обмежене природними умовами України. Натомість обґрунтовано необхідність розвитку тих напрямів аквакультури, для яких Україна має виробничий потенціал, насамперед, форелівництва, вирощування кларієвого сома та виробництва продукції з високою доданою вартістю. Такий підхід є економічно аргументованим, оскільки пов'язує імпортозаміщення не лише зі скороченням зовнішньої залежності, а й із розвитком конкурентоспроможного внутрішнього виробництва. Проведені розрахунки засвідчили масштаб дисбалансу між внутрішнім виробництвом і зовнішньою пропозицією: імпорт шести основних видів риб – оселедця, скумбрії, шпрота, мерлузи, минтая та путасу – у 2024 р. становив 239,8 тис. тонн у перерахунку на живу масу, а разом із лососевими – 290,0 тис. тонн, що у 6,5 раза перевищувало сукупний обсяг внутрішнього виробництва продукції рибальства

та аквакультури – 45,0 тис. тонн. Саме на основі цих співвідношень автор аргументує необхідність диференційованого підходу до імпортозаміщення (с. 107–136).

Проведено порівняльний аналіз моделей регулювання аквакультури в Норвегії, Канаді, Японії та Чилі. Науковий інтерес становить не лише опис зарубіжної практики, а й виокремлення тих елементів, які можуть бути адаптовані до вітчизняного інституційного та економічного середовища (с. 137–145).

Таким чином, другий розділ формує належне аналітичне підґрунтя для переходу від діагностики сучасного стану ринку до розроблення прикладних пропозицій щодо його регулювання. Позитивною рисою розділу є взаємопов'язане дослідження внутрішнього виробництва, імпортової складової та зарубіжних регуляторних практик, що дозволило автору визначити економічні резерви розвитку національної аквакультури.

Основу увагу зосереджено на виробничих, технологічних та інвестиційних обмеженнях розвитку вітчизняної аквакультури. На основі результатів опитування суб'єктів господарювання визначено реальні потреби виробників у модернізації матеріально-технічної бази. Встановлено, що 80,6 % респондентів потребують оновлення виробничого обладнання, 81,5 % – аераційного обладнання, 69,0 % – технічного оснащення цехів із виробництва кормів, 62,1 % – механізованих систем їх роздачі, 67,9 % – обладнання для вилову риби, 75,0 % – засобів транспортування живої риби. При цьому 53,3 % підприємств використовують обладнання українського виробництва. Науково-прикладна цінність проведеного аналізу полягає в тому, що технологічні потреби підприємств розглянуто не ізольовано, а як основу для визначення пріоритетів державного регулювання. Автор пов'язує технічну модернізацію аквакультурних господарств із розвитком вітчизняного машинобудування, підвищенням продуктивності праці, скороченням виробничих витрат та ефективнішим використанням виробничого потенціалу. Окремим результатом є розроблення інформаційно-аналітичного путівника української рибної продукції, у якому поєднуються дані про видовий склад продукції, технології виробництва, економічні характеристики, конкурентні переваги, напрями використання, потенціал імпортозаміщення, виробників та можливості державної підтримки. Такий інструмент розглядається автором як інформаційна основа для підвищення обґрунтованості рішень і переорієнтації державних закупівель на продукцію вітчизняного виробництва (с. 148–165). Автор переходить до економічного обґрунтування фінансових механізмів підтримки галузі. Вихідною позицією є оцінка втрат аквакультури внаслідок воєнних дій: скорочення загального виробництва продукції на 14 %, товарної риби – на 10 %, рибопосадкового матеріалу – на 52 %, виробничих площ і потужностей – на 11 %. На цій основі обґрунтовано механізм часткової компенсації до 30 % вартості рибопосадкового матеріалу та до 50 % вартості рибогосподарського обладнання. Важливо, що автор не обмежується формулюванням загальних пропозицій, а здійснює відповідні фінансово-економічні розрахунки. Зокрема,

для забезпечення 50-відсоткової компенсації вартості обладнання визначено необхідність відшкодування 41 350,0 тис. грн у 2025 р., 62 025,0 тис. грн у 2026 р. та 93 037,0 тис. грн у 2027 р. Загальна потреба у фінансуванні запропонованих заходів державної підтримки визначена на рівні 133 664,3 тис. грн у 2025 р., 182 033,7 тис. грн у 2026 р. та 249 048,8 тис. грн у 2027 р., або 564 746,9 тис. грн за 2025–2027 рр. Прогнозований обсяг фінансових надходжень у сфері аквакультури за цей період становить 4 174 597,8 тис. грн, загальні витрати на реалізацію механізмів підтримки – 761 159,4 тис. грн, а розрахунковий економічний ефект – 3 413 438,4 тис. грн. Важливою перевагою запропонованого підходу є передбачена автором диференціація державної підтримки залежно від територіальних умов ведення господарської діяльності, зокрема для суб'єктів аквакультури, які функціонують на прифронтових, деокупованих і постраждалих внаслідок бойових дій територіях. Це надає запропонованому механізму не лише економічного, а й відновлювального спрямування та відповідає завданням повоєнної модернізації галузі (с. 203–215). Загалом проведений аналіз змісту дисертації дає підстави констатувати послідовність авторського наукового пошуку та взаємозв'язок її теоретичної, аналітичної і прикладної складових. Перший розділ формує теоретико-методичне підґрунтя регулювання ринку продукції аквакультури; другий забезпечує аналітичну оцінку тенденцій його функціонування, імпортозалежності та міжнародного досвіду; третій трансформує отримані результати у конкретні економічні інструменти регулювання, механізми імпортозаміщення та державної підтримки. Така побудова дозволила автору перейти від теоретичного осмислення проблеми до кількісного обґрунтування практичних заходів, спрямованих на нарощування внутрішнього виробництва, посилення конкурентних позицій вітчизняних виробників, зниження імпортозалежності та зміцнення продовольчої безпеки України в умовах воєнних викликів і повоєнного відновлення.

Дисертація Шевеля Олександра Олександровича характеризується логічною побудовою, послідовністю викладення теоретичних, методичних і прикладних положень та спрямованістю одержаних результатів на досягнення поставленої мети дослідження.

Повнота викладення основних наукових положень дисертації в опублікованих працях. За результатами дисертації автором опубліковано 22 наукові праці, з яких 5 статей у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України, 8 методичних рекомендацій, 9 тез наукових доповідей. На захист виносяться виключно особисті розробки автора. Основні методичні положення, наукові розробки і результати дослідження доповідалися й отримали позитивну оцінку на науково-практичних конференціях.

Теоретична та практична цінність наукових результатів дисертації. У дисертації Шевеля Олександра Олександровича містяться ряд теоретичних і прикладних авторських

розробок, які автор намагався довести до рівня конкретних практичних рекомендацій, спрямованих на формування системи пропозицій з метою поглиблення теоретико-методичних підходів і розроблення науково-практичних пропозицій задля формування напрямів регулювання ринку продукції аквакультури в умовах посилення проблем продовольчого забезпечення з орієнтацією на імпортозаміщення. Теоретична цінність та перспективність результатів дисертації полягає в тому, що розроблення автора доповнюють і розвивають економічну науку з питань теорії та методик у процесі комплексного аналізу динаміки розвитку галузі аквакультури в Україні та світі. Наукові положення і результати дослідження, наведені у дисертації, дали змогу систематизувати й виявити закономірності регулювання ринку продукції аквакультури в умовах продовольчих викликів з урахуванням особливостей галузі.

Важливим є те, що проведене дослідження спрямоване на подальший розвиток теоретико-методичних положень та надано практичні рекомендації щодо вдосконалення процесів методичного забезпечення оцінювання економічно обґрунтованого розміру державної компенсації витрат на вирощування та придбання рибопосадкового матеріалу, яке, на відміну від чинного механізму державної підтримки, запроваджує диференційований підхід до відшкодування витрат для суб'єктів аквакультури, що здійснюють діяльність на прифронтових, деокупованих і постраждалих внаслідок бойових дій територіях, та для виробників інших регіонів України, що розширює охоплення державної підтримки й створює економічні передумови для розвитку внутрішнього ринку продукції аквакультури. Заслужують на увагу запропоновані в роботі пріоритетні підходи щодо комплексної оцінки сучасного стану ринку продукції аквакультури на основі системного аналізу світових і національних тенденцій його розвитку, що, на відміну від існуючих, поєднують оцінювання виробничих, технологічних і ринкових індикаторів галузі задля обґрунтування науково-методичного підґрунтя в напрямі вдосконалення механізмів регулювання ринку продукції аквакультури, спрямованих на збалансування ринкової кон'юнктури та досягнення ринкової рівноваги між попитом і пропозицією на рибу та ракоподібних.

Крім того основні результати дисертації пройшли належну апробацію, що підтверджено відповідними документами з Інституту тваринництва НААН, Державної установи «Методично-технологічний центр з аквакультури», Асоціації «Укррибспілка» та Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності. Дисертація та наукові публікації, у яких висвітлено основні наукові результати, не містять порушень академічної доброчесності (академічного плагіату, самоплагіату, фабрикації, фальсифікації). Робота написана державною мовою, стиль викладення матеріалу – науковий, літературний. Текст дисертації переважно позбавлений граматичних і орфографічних помилок.

Дискусійні положення й недоліки дисертації. Відзначаючи гостру актуальність обраної здобувачем тематики досліджень та загалом позитивно оцінюючи дисертацію, слід вказати і на наявність дискусійних положень:

1. У першому розділі дисертації систематизовано теоретичні підходи до регулювання ринку – від класичної, кейнсіанської та неокласичної теорій до інституціонального, неінституціонального, еколого-економічного та інклюзивного підходів. Водночас наукову чіткість викладу посилило б більш виразне розмежування цих підходів за критеріями їх практичного застосування саме до ринку продукції аквакультури, зокрема за характером ринкової проблеми та відповідним набором економічних інструментів.

2. У дисертації автором обґрунтовано необхідність збалансованого поєднання ринкового саморегулювання та державного впливу на ринок продукції аквакультури, а також наголошено на ризиках надмірного державного втручання. Водночас методичну завершеність дослідження посилило б визначення економічних критеріїв, за якими доцільно встановлювати межі такого втручання, зокрема з урахуванням рівня рентабельності виробництва, імпортозалежності та інвестиційної активності суб'єктів ринку.

3. Доцільно ширше обґрунтувати запропоноване граничне значення індикатора імпортозалежності в 30 % шляхом наведення додаткових аргументів щодо вибору саме такого порогового рівня та його порівняння з міжнародною практикою. Очевидно, що такі пропозиції потребують поглибленого наукового обґрунтування та доведення.

4. Водночас для підсилення сучасного методичного контексту, під час аналізу міжнародного досвіду, доцільно було б ширше висвітлити не лише позитивні результати моделей регулювання ринку, а й обмеження чи проблеми їх практичного застосування, що забезпечить концептуальну глибину дослідження.

5. У підрозділі 3.3 автором обґрунтовано напрями вдосконалення механізмів державної підтримки розвитку аквакультури та акцентовано увагу на необхідності розширення доступу мікро- і малих виробників до відповідних програм. Водночас практичну значущість запропонованих положень посилило б більш детальне обґрунтування диференціації умов і параметрів державної підтримки залежно від масштабу господарської діяльності суб'єктів аквакультури, їх фінансової спроможності та інвестиційних потреб. Це дало б змогу конкретизувати особливості застосування запропонованих інструментів для мікро-, малих, середніх і великих виробників та підвищити адресність використання бюджетних ресурсів.

6. З огляду на вагоме місце імпортозаміщення у структурі дослідження, доцільно було б доповнити роботу більш детальним аналізом можливостей заміщення окремих товарних позицій УКТ ЗЕД залежно від рівня виробничого потенціалу української аквакультури. Така деталізація сприятиме підвищенню коректності інтерпретації даних і запобігатиме можливим дискусіям щодо їх достовірності.

Однак, зазначені зауваження не змінюють позитивної оцінки дисертації, а лише підтверджують складність та перспективність досліджуваної теми.

Загальний висновок. У цілому дисертація на тему: «Регулювання ринку продукції аквакультури в умовах продовольчих викликів» є самостійним завершеним дослідженням. Вибрану тему дисертації належним чином розкрито та досягнуто поставленої мети. Отримані в дисертації наукові результати вирішують актуальне науково-практичне завдання, суть якого полягає у всебічному обґрунтуванні теоретичних положень та розробленні комплексу практичних заходів щодо поглиблення теоретико-методичних підходів і розроблення науково-практичних пропозицій, спрямованих на удосконалення процесів структурно-методичного забезпечення процесу поставки риби й рибної продукції для формування належного рівня споживання населенням високоякісних білкових продуктів, через розрахунок коефіцієнту імпортозаміщення, індексу імпортозалежності, рівня локалізації виробництва, економічного ефекту від переорієнтації державних закупівель, ефекту для доданої вартості та впровадження сучасних підходів до регулювання та оптимізації системи постачання, з урахуванням вибору базових індикаторів з позиції імпортозаміщення продукції аквакультури та продовольчих викликів.

Таким чином, актуальність та рівень вирішення поставлених завдань, новизна й ступінь обґрунтованості винесених на захист наукових положень відповідають вимогам наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року, а її автор Шевель Олександр Олександрович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 «Економіка» галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки».

**Рецензент доцент кафедри глобальної економіки Національного університету біоресурсів і природокористування України, кандидат економічних наук, доцент
Наталія КОРОБОВА**